

UOT 343.611; 343.615

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ 1927 VƏ 1960-CI İLLƏR
CİNAYƏT MƏCƏLLƏRİNDƏ HƏYAT VƏ SAĞLAMLIQ
ƏLEYHİNƏ İŞTİRAKÇILIQLA TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRƏ
GÖRƏ MƏSULİYYƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ:
MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL**

N.K.ƏLİYEV

AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu
nazim-aliyev @ mail.ru

Cinayət qanunvericiliyinin inkişaf tarixinin tədqiqi həm müxtəlif növ cinayətlərlə mübarizəyə dair qanunvericilik normalarının necə yaranması və formalaşmasının öyrənilməsi, həm də qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və təkamülündə sabit meyllərin aşkar olunması üçün əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti dövründə qəbul olunmuş 1927 və 1960-cı illər Cinayət Məcəllələrində həyat və sağlamlıq əleyhinə iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin tənzimlənməsi məsələləri nəzərdən keçirilir. 1927-ci il CM-də olduğu kimi 1960-cı il CM-də də həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərdə iştirakçılığa görə məsuliyyətin diferensiasiyasının aparılmadığı, bu növ cinayətləri nəzərdə tutan maddələrin heç birində eyni əməllərin iştirakçılıq qaydasında törədilməsinin nə məsuliyyəti ağırlaşdıran hal, nə də dispozitiv əlamət kimi təsbit edilməməsi müəyyən olunur.

***Açar sözlər:** cinayət qanunvericiliyi, cinayət hüquq münasibətləri, insan həyatı, sağlamlıq, tarixi tədqiqat metodu, iştirakçılıq, məsuliyyətin diferensiasiyası*

1922-ci il 30 dekabrda Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) yaradıldı, 31 yanvar 1924-cü ildə isə II Ümumittifaq Sovetlər qurultayı tərəfindən ölkənin ilk Konstitusiyası qəbul olundu. Konstitusiya mülki və cinayət hüququ, habelə mühakimə icraatı əsaslarının müəyyən olunması səlahiyyətini SSRİ-nin ali hakimiyyət orqanlarına verdi. Ona görə də, 1924-cü ilin 31 oktyabrında SSRİ MİK tərəfindən «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin əsas başlanğıcları», əsas başlanğıclara uyğun olaraq 1926 – 1940-cı illərdə müttəfiq respublikaların yeni Cinayət Məcəllələri qəbul olundu.

Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il 3 dekabrda qəbul edilən və 1928-ci il 15 yanvarda qüvvəyə minən ikinci CM də 1924-cü ilin Əsas başlanğıclarına uyğun qəbul edilmişdir. Əsas Başlanğıclarda olduğu kimi bu Məcəllədə də iştirakçılığa həsr edilən yeganə 18-ci maddədə cinayətin iştirakçılarının yalnız müəyyən növləri (cinayətin iştirakçısı, təhrikçisi və köməkçisi)

müəyyən edildi, formaları nəzərdə tutulmadı. Həmin maddəyə əsasən ictimai müdafiə tədbirləri cinayətdə iştirak edənlərin hamısı, yəni təhrikçilər, icraçılar və köməkçilər haqqında, onların istər ictimai təhlükəli olmaları, istər cinayətdə iştirak etmələri dərəcəsiindən asılı olaraq tətbiq edilir. Cinayət etməyə meyl etdirən şəxslər təhrikçi hesab edilirlər. Cinayət əməlinə nə şəkildə olursa-olsun bilavasitə iştirak edən şəxslər icraçı hesab edilirlər. Məsləhət verməklə, yol göstərməklə, vasitə verməklə, maneələri aradan qaldırmaqla cinayət etməyə, cinayətkarı və ya cinayət izlərini gizlətməyə kömək edən şəxslər köməkçi hesab edilirlər.

CM-nin 18-ci maddəsində icraçıya və köməkçiyə verilən anlayışlar icraçılıq və köməkçilik üstündə cinayət məsuliyyətinin dairəsinin əsassız olaraq genişləndirilməsini şərtləndirirdi. Maddənin məzmununa əsasən cinayətkarı və ya cinayətin izlərini gizlətməyi həm əvvəlcədən vəd edən, həm də əvvəlcədən vəd etməyən şəxslər köməkçi qisminə iştirakçılar hesab olunurdu. Əsaslarda iştirakçılığın konstruksiyası qeyri-dəqiq müəyyən edildiyindən, bəzi müttəfiq respublikalarda cinayətin əvvəlcədən vəd edilmədən gizlədilməsi iştirakçılığa (məsələn, ölkəmizin cinayət qanununda) aid edilmişdi, bəzilərinə isə (məsələn, Ukrayna, Gürcüstan) iştirakçılığa aid edilməyərək müstəqil norma qisminə müəyyən edilmişdi (8, 31). Yəni bu dövrün qanunvericiliyi «cinayətdə əlaqədarlıq» institutunu tanımamış, cinayətdə əlaqədarlıq faktik olaraq cinayətdə iştirakçılıq institutu ilə udulmuşdur (6, 15). Beləliklə, 1927-ci il CM-də iştirakçılığın ümumi, növlərinin isə dəqiq anlayışı verilməməklə yanaşı, formalarına qətiyyən toxunulmamış, cinayətdə iştirakçılığa görə məsuliyyətin differensiasiyası aparılmamışdır. Yalnız məcəllənin 52–ci maddəsində cəza təyin edilərkən vəziyyəti ağırlaşdıran hallar sırasında, v) bəndində cinayətin bir qrup və ya quldur dəstəsi tərəfindən edilməsi göstərilmişdi.

1927-ci il CM-in Xüsusi hissəsi 9 fəsildən ibarət idi: I fəsil «Dövləti cinayətlər», II fəsil «İdarəçilik qaydalarına qarşı başqa cinayətlər», III fəsil «Vəzifədən sui-istifadə etmək», IV fəsil «Kilsənin dövlətdən ayrılması haqqında qaydaların pozulması», V fəsil «Təsərrüfat cinayətləri», VI fəsil «Həyat, səhhət, azadlıq və şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər», VII fəsil «Əmlak cinayətləri», VIII fəsil «Xalqın səhhətini, ictimai təhlükəsizliyi və intizamı mühafizə edən qaydaların pozulması», IX fəsil «Əskəri cinayətlər» adlanırdı.

VI fəslə daxil olan 171-ci maddə «vəziyyəti ağırlaşdıran hallarda qəsdən öldürmək» adlanırdı. Burada qəsdən adam öldürmənin tamah, qısqançlıq (175-ci maddədə göstərilən əlamətlərə müvafiq gəlmədikdə) və sair alçaq hiss üzündən; qəsdən öldürməyə və ya bədənə ağır xəsarət vurmağa görə ictimai müdafiə tədbirini çəkmiş şəxs tərəfindən; bir çox adamın həyatı üçün qorxulu və ya öldürülənə əzab verməklə; edilmiş başqa ağır cinayəti yüngülləşdirmək və ya gizlətmək məqsədilə; öldürülənin xüsusi qayğısı öhdəsində olan şəxs tərəfindən; öldürülənin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə və hərbi qulluqçu tərəfindən vəziyyəti xüsusilə ağırlaşdıracaq hallarda öldürmək kimi

tövsifedici əlamətləri nəzərdə tutulmuşdu.

171-ci maddədə göstərilənlərdən başqa vəziyyəti ağırlaşdıran hallarda qəsdən adam öldürməyə qan düşmənciliyi zəminində, qadın azadlığı və qadın tərəfindən öz hüququnun həyata keçirilməsi zəminində qadının öldürülməsi əməlləri (müvafiq olaraq 172 və 173-cü maddələr) aid edilmişdi. Burada sadalanan tövsifedici əlamətlərin bəziləri hazırda qüvvədə olan CM-də nəinki ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə sayılmır, hətta adam öldürmənin yüngülləşdirici hallarına aid edilmişdir. Öldürülən üzərində xüsusi qayğı göstərmək vəzifəsi qohumluq münasibətindən, qanuni əsaslardan (qəyyumluq) və ya qısa müddətli olsa da, öhdəyə könüllü surətdə götürülmüş təəhhüddən irəli gələ bilər. Buna görə də ananın öz balasını qəsdən öldürməsi, azyaşlı adamın himayəsində olduğu qohumları tərəfindən qəsdən öldürülməsi, üzərində qayğısını çəkmək öhdəliyi olan şəxs tərəfindən çolağın, şikəstin qəsdən öldürülməsi halları 171-ci maddənin «ğ» bəndi ilə tövsif edilmişdir (5, 295).

Məcəllənin 174-cü maddəsi «vəziyyəti ağırlaşdıran hallar olmadan qəsdən öldürmək» adlanırdı, dispozisiyası «171 – 173-cü maddələrdə göstərilən əlamətlər olmadan qəsdən öldürmək» məzmununda müəyyən olunmuşdu. Bu maddə ilə tövsif edilən əməllərin dairəsinə zərər çəkmişin xahişi əsasında onun öldürülməsi, dalaşma zamanı baş verən adam öldürmənin müəyyən halları aid edilmişdir. CM-nin 175-ci maddəsi «vəziyyəti yüngülləşdirən hallarda qəsdən öldürmək» adlanırdı və dispozisiyası «zərər çəkən tərəfindən edilən cəbr və ya ağır təhqir nəticəsində qəflətən baş verən şiddətli ruhi həyəcan təsiri altında qəsdən öldürmək» məzmununda müəyyən olunmuşdu. Beləliklə, 174-cü maddədə sadə qəsdən adam öldürmə, 175-ci maddədə isə yüngülləşdirici hallarda qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilən normaların təhlili göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM-də adam öldürmənin ağırlaşdırıcı hallarının sayı sadə qəsdən adam öldürmə və yüngülləşdirici hallarda adam öldürmə növlərinin hesabına genişləndirilmişdir.

CM-nin 176-cı maddəsi ehtiyatsızlıq üzündən və zəruri müdafiə həddini aşma nəticəsində öldürmək adlanırdı. 177-ci maddənin birinci hissəsi xəstəxanalardan və doğum evlərindən kənar yerlərdə uşaq saldırmaq, həmçinin xəstəxanada və ya doğum evində, lakin maddənin qeydində göstərilən şərtləri pozmaqla uşaq saldırmanın bütün hallarına görə məsuliyyət nəzərdə tuturdu. Qeydə əsasən uşaq saldırmağa (aborta) yalnız hamiləliyin davam etməsinin hamilə qadının həyatını qorxu altına aldığı və sağlamlığına ağır zərər vura bilmək qorxusunun olduğu, həmçinin ata-ananın ağır xəstəliklərinin irsi olaraq uşaqlara keçə biləcəyi hallarda ancaq xəstəxana və ya doğum evi şəraitində Xalq Səhiyyə Komissarlığının müəyyən etdiyi qaydalara uyğun icazə verilirdi. 177-ci maddənin 1-ci hissəsi abortu həyata keçirən həkimin məsuliyyətini nəzərdə tuturdu. 177-ci maddənin 2-ci və 3-cü hissələrində müvafiq olaraq anti-sanitariya şəraitdə və xüsusi tibbi təhsili olmayan şəxslər tərəfindən abortun həyata keçirilməsi, qadının uşaq saldırmağa məcbur edilməsi, 177-1-ci mad-

dədə isə hamilə qadının uşaq saldırmının qadağan edilməsi haqqında qanunu pozmaqla uşağı saldırması üstündə məsuliyyət müəyyən olunmuşdu.

178-ci maddənin 1-ci hissəsi təqsirli şəxsdən maddi və ya başqa cəhətdən asılı olan şəxs ilə amansız rəftar etmə və ya bu kimi yollarla onu özünü öldürmə və özünü öldürməyə sui-qəsd etmək dərəcəsinə çatdırmaq, 2-ci hissəsi eyni hərəkətlərin nəticəsində özünü yandırmanın baş verməsi, 3-cü hissəsi yetkinlik yaşına çatmamış şəxsi, yaxud hərəkətlərinin mahiyyətini anlamağa, əməllərinə rəhbərlik etməyə iqtidarı olmayan şəxsin öz-özünü öldürməyə təhrik edilməsi və ya buna köməklik göstərilməsi, belə hərəkətlərin həmin şəxsin özünü öldürməsinə və ya buna cəhd etməsinə səbəb olması üstündə məsuliyyət müəyyən olunmuşdu. Məhkəmə praktikasında insanlar arasında məhrəm əlaqələrin kəsilməsi özünü öldürməyə vadar etmək kimi, azyaşlıların özünü öldürməsinə kömək etmək isə CM-nin 171-ci maddəsi ilə vəziyyəti ağırlaşdıran halda qəsdən öldürmək kimi tövsif olunmuşdur (5, 301).

Beləliklə, 1927-ci il CM-də həyat əleyhinə cinayətlərin sistemi və əlamətləri cüzi fərqlərlə, demək olar ki, 1922-ci il CM-si ilə eyni olmuşdur. Fərqli cəhətlərə əsasən aşağıdakılar aid idi: ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə və zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə əməllərinə görə məsuliyyət bir maddədə (176-cı maddə) nəzərdə tutulmuşdu; məcəlləyə təqsirli şəxsdən maddi və ya sair cəhətdən asılı olmuş zərər çəkmiş şəxsi onunla amansız rəftar etmə və ya digər oxşar yol ilə özünü öldürmə dərəcəsinə və ya özünü öldürməyə sui-qəsd etmək dərəcəsinə çatdırma üstündə məsuliyyət nəzərdə tutan norma daxil edilmişdi (178-ci maddənin 1-ci hissəsi), halbuki 1922-ci il CM-də belə norma yox idi.

1927-ci il CM-də həyat əleyhinə olan cinayətlərin sanksiyaları da nisbətən yüngülləşdirilmişdi. Onların içərisində ən ağır cinayət sayılan ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürməyə görə 10 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən olunmuşdu. 1 sentyabr 1934-cü il tarixli qanunu ilə yalnız hərbi qulluqçu tərəfindən xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda törədilən qəsdən adam öldürmə əməli üstündə ölüm cəzası nəzərdə tutuldu, qəsdən adam öldürmənin digər ağırlaşdırıcı hallarının sanksiyalarına hər hansı dəyişiklik edilmədi. Halbuki həmin dövrdə dövləti və əmlak cinayətlərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalarda ölüm cəzası heç də az sayda nəzərdə tutulmamış və kifayət qədər tətbiq olunmuşdur.

1927-ci il CM-nin 179-cu maddəsinin 1-ci hissəsində bədənə qəsdən eşitmə, görmə orqanlarının və ya başqa bir üzvünü itirməyə, sifətin izi silinməz bir halda eybəcərləşdirilməsi, ruhi xəstəliyə və ya həyat üçün qorxulu olan dərəcədə səhhətin pozulmasına səbəb olan ağır xəsarətin yetirilməsi, 2-ci hissəsində həmin xəsarətlərin ya zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olması, ya əziyyət və ya əzabverici üsul ilə yetirilməsi, yaxud da yüngül formada olsa da, mütəmadi qaydada yetirilən xəsarətlərin nəticəsinin olması üstündə məsuliyyət müəyyən olunmuşdu. 180-ci maddədə bədənə həyat üçün təhlükəli olmayan, lakin səhhəti pozan və ya bədənin, yaxud da hansısa üzvünün funksiyasının

uzun müddət pozulmasına səbəb olan qəsdən az ağır xəsarətin yetirilməsi, 181-ci maddədə bədənə səhhətin pozulmasına səbəb olmayacaq dərəcədə qəsdən yüngül xəsarətin yetirilməsi, 182-ci maddədə vəziyyəti yüngülləşdirən hallarda (zərərçəkmiş şəxs tərəfindən şəxsiyyətinə zorakılıq göstərilməsi və ya ağır təhqir nəticəsində qəflətən baş vermiş şiddətli ruhi həyəcanın təsiri altında) bədənə qəsdən ağır, az ağır və ya yüngül xəsarətin yetirilməsi, 183-cü maddədə ehtiyatsızlıq nəticəsində bədənə xəsarətin, 184-cü maddədə qəsdən vurmaq, döymək və ya bədəni ağrıtmqla nəticələnən sair zorakılıq hərəkətlərinin yetirilməsi üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM RSFSR-in 1926-cı il CM-in nümunəsi əsasında hazırlansa da, sağlamlıq əleyhinə yönələn cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalarda müəyyən fərqli cəhətlər də var idi. Belə ki, RSFSR-in 1926-cı il CM-də bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsinə görə iki növü fərqləndirilmişdi: qəsdən bədənə ağır xəsarət yetirmə (142-ci maddə) və qəsdən bədənə yüngül xəsarət yetirmə (143-cü maddə). Məcəllədə az ağır xəsarət növü nəzərdə tutulmamışdı, yüngül xəsarətin isə sağlamlığın pozulmasına səbəb olan və sağlamlığın pozulmasına səbəb olmayan növləri fərqləndirilmişdi. Ədəbiyyatda haqlı olaraq göstərilmişdir ki, bədən xəsarətlərinin ikili bölgüsü təcrübədə ağır xəsarətlərə aid edilə bilməyən az ağır xəsarətlərin yetirilməsinə görə məsuliyyətin əsassız olaraq yüngülləşdirilməsi üçün şərait yaratmışdır (10, 160). Lakin qeyd etmək lazımdır ki, RSFSR-in 1926-cı il CM-in 142-ci maddəsində ağır xəsarətə verilən anlayışda qanunvericilik tarixində ilk dəfə olaraq əmək qabiliyyətinin itirilməsi əlaməti daxil edilmişdi. Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM-də isə həmin əlamət nəzərdə tutulmamışdı.

VI fəslin adından göründüyü kimi burada şəxsiyyətin azadlığı, ləyaqəti və cinsi toxunulmazlığı əleyhinə olan cinayətlər (məsələn, şəxsi qanunsuz olaraq zorla azadlıqdan məhrum etmə – 185-ci maddə; qanunla müəyyən edilmiş qaydada boşanmış ərə (arvada) yenidən evlənməsinə mane olma – 185-1-ci maddə; şəxsi qanunsuz olaraq ruhi xəstəxanalara yerləşdirmə – 186-cı maddə; uşağı oğurlama – 187-ci maddə; ata-ana, qəyyum və qohumlar tərəfindən evlənməyə məcbur etmək – 188-ci maddə; qadını evlənmək məqsədi ilə oğurlamaq – 189-cu maddə; cinsi yetkinliyə çatmamış şəxslərlə cinsi əlaqədə olmaq – 193-cü maddə; zorlama – 195-ci maddə; fahişəliklə məşğul olmağa məcbur etmək – 198-ci maddə; təhqir – 202-ci maddə; böhtan – 205-ci maddə və s.) də öz əksini tapmışdır. Lakin bu fəslə daxil olan maddələrin heç birində eyni əməllərin iştirakçılıq qaydasında törədilməsi nə məsuliyyəti ağırlaşdıran hal, nə də dispoitiv əlamət kimi müəyyən olunmamışdır.

Halbuki Məcəllənin bəzi fəsillərində eyni əməllərin qrup halında törədilməsi tövsifedici əlamət kimi müəyyən olunmuşdu. Məsələn, əmlak cinayətlərinə həsr edilən VII fəslin 206-cı maddəsinin a) bəndi xüsusi şəxslərə məxsus olan özgə əmlakının başqa şəxslərlə sözləşmədən edilmiş oğurluq, b) bəndi isə bu növ əmlakdan başqa şəxslərlə dilbir etməklə edilən oğurluq, q) bəndi

xüsusi şəxs tərəfindən başqa şəxslərlə dilbir etmədən dövlət və ictimai idarələrdən və başqa saxlanc yerlərindən edilən oğurluq, ǵ) bəndi isə xüsusi şəxs tərəfindən başqa şəxslərlə dilbir etməklə göstərilən obyektlərdən edilən oğurluq üstündə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tuturdu. «Başqa şəxslərlə dilbir etməklə» edilmiş oğurluq dedikdə, oğurluq etmə haqqında qabaqcadan əlbir olmuş bir neçə şəxs tərəfindən edilən oğurluq halları anlaşılışıdır. 209-cu maddənin 3-cü hissəsi bir dəstə (iki və ya daha çox) şəxs tərəfindən edilən soyğunçuluq üstündə cinayət məsuliyyəti müəyyən etmişdi. Bir dəstə şəxs tərəfindən edilən soyğunçuluq dedikdə isə, qanunun öz mətninə əsasən iki və ya daha çox şəxs tərəfindən edilmiş soyğunçuluq başa düşülmüşdür. Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər ilə müqayisədə dövlət mülkiyyətinə qarşı törədilən qəsdlərə görə daha ciddi məsuliyyət müəyyən olunmuşdur. Sosialist mülkiyyətinin oğurlanmasına görə güllələnmə cəzasının da təyin edilməsi mümkün olduğu halda, qəsdən adam öldürməyə görə ən çoxu 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdu.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, 1927-ci il CM-si Stalin repressiyası illərində qüvvədə olduğundan, Məcəllədə bilavasitə nəzərdə tutulmasa da, məhkəmə-istintaq təcrübəsində müxtəlif əməllərin əksinqilabi dəstələr tərəfindən törədilməsi ağırlaşdırıcı hal kimi göstərilmiş və bu, cəza təyininə öz təsirini göstərmişdir. Ötən əsrin 30-cu illərində «Moskva mərkəzi», «Kreml işi» və sair adlarla məşhurlaşmış cinayət işlərində siyasi fəaliyyətlərinə görə Q.E.Zinovyev, L.B.Kamenev, N.İ.Buxarin və qeyriləri əksinqilabi dəstələrin rəhbərləri kimi vətənə xəyanətdə, terrorçuluq, casusluq fəaliyyəti ilə məşğul olmalarına görə məhkum olunmuşdular. Belə şəxslər barəsində bir qayda olaraq güllələnmə cəzası təyin edilmiş və hökmlər çıxarılan gün də icra edilmişdir. Bu proseslərdə dövlət ittihamçısı kimi çıxış edən A.Y.Vişinski iştirakçılar arasında cinayətin törədilməsinə dair razılaşmanın, təhrikçi və köməkçinin hərəkətləri ilə icraçının əməli arasında səbəbli əlaqənin mövcudluğunu zəruri hesab etmirdi. O, 19-cu əsr ingilis kriminalisti Stifenin müddəalarına əsaslanaraq iştirakçılıq üçün qəsd əlamətinin zəruriliyini inkar edir, ehtiyatsızlıqdan cinayətin törədilməsinə təhrik edilməsinə görə məsuliyyəti mümkün hesab edirdi (12, 108). İştirakçılığın anlayışının bu cür genişləndirilməsi obyektiv təqsirləndirməyə gətirib çıxarmaqla, əsassız repressiyalar üçün şərait yaratmışdır. Eyni proses Azərbaycan Respublikasında da baş vermişdir.

Əsasların 8-ci maddəsində cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinin müəyyən edilməsi səlahiyyəti müttəfiq respublikalara verilmişdi. Lakin «Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına qarşı mübarizə tədbirləri haqqında» 1935-ci il 7 aprel tarixli qanunu ilə müəyyən növ cinayətlər üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi 14-dən 12 yaşa endirildi. Buraya adam öldürmə, zorakılıq göstərmə, bədənə xəsarət yetirmə, oğurluq cinayətləri aid edildi. SSRİ MİK-nin 1937-ci il 2 oktyabr tarixli qərarı ilə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti 10 ildən 25 ilədək müddətə artırıldı, 1939-cu ildə isə məhkumların cəzalarından vaxtından

əvvəl şərti olaraq azad edilmələri institutu ləğv edildi. Beləliklə, 30-cu illər üçün cinayət-hüquqi siyasətin sərtləşdirilməsi xarakterik olmuş, cinayət qanunvericiliyi üçün humanizm, qanunçuluq, ədalət prinsipləri elə də əhəmiyyət kəsb etməmiş, cinayət məsuliyyətinin əsasını ictimai təhlükəli əməldən daha çox, «xalq düşməni» və sair adlarla damğalanmış şəxsin «təhlükəliliyi» təşkil etmişdir (9, 44).

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin «Vətəndaşların şəxsi mülkiyyətinin mühafizəsinin gücləndirilməsi haqqında» 1947-ci il 4 iyun tarixli fərmanından sonra quldur basqını yolu ilə törədilən qəsdən adam öldürmə əməllərinin tövsifi məsələsi ortaya çıxdı. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 1948-ci il 19 mart tarixli qərarında müəyyən edildi ki, zərər çəkmiş şəxsin ölümü ilə nəticələnmiş quldurluq əməli RSFSR CM-in qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutan 136-cı maddəsi ilə deyil, 1947-ci il 4 iyun tarixli fərmanın 2-ci maddəsinin 2-ci hissəsi ilə tövsif edilməlidir. Qeyd olunan əməlin bu cür tövsifi fərmanda quldurluğun tövsifedici əlamətlərinə görə CM-nin 136-cı maddəsi ilə müqayisədə daha ağır cəzanın müəyyən edilməsi ilə əsaslandırılmışdı (11,537).

1927-ci il CM-si qüvvəyə mindikdən az sonra onun digər fəsilərinə olduğu kimi şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan VI fəslin normalarına da dəyişiklik və əlavələr edilməyə başlandı. Məcəllənin ilk redaksiyasında qan düşmənciliyi zəminində qəsdən adam öldürmə və qadın azadlığı zəminində qadının qəsdən öldürülməsi cinayətlərinin tövsifedici növləri kimi onların xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda törədilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Azərbaycan MİK və XKS-in 29 dekabr 1928-ci il tarixli qərarı ilə Məcəllənin 172-ci maddəsindən qan düşmənciliyi zəminində xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürməyə aid göstəriş çıxarıldı. 27 iyul 1930-cu il tarixli qanunla qadın azadlığı zəminində qadınların qəsdən öldürülməsi tərkibində də eyni dəyişiklik aparıldı.

SSRİ MİK-nin 7 iyul 1934-cü il tarixli qərarı ilə qəsdən adam öldürmənin yeni, xüsusilə ağır növü – hərbi qulluqçu tərəfindən xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə tərkibi müəyyən edildi və bundan ötrü ölüm cəzası nəzərdə tutuldu. Azərbaycan SSR-in 5 yanvar 1935-ci il tarixli qanunu ilə CM-in qəsdən ağırlaşdırıcı hallarda adam öldürməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutan 171-ci maddəsinə yuxarıdakı məzmununda ikinci hissə əlavə edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində qəsdən adam öldürmənin yalnız bu növünə görə ölüm cəzası nəzərdə tutulmuşdur. 12 oktyabr 1929-cu il tarixli qanun ilə CM-in öldürməklə hədələmə üstündə məsuliyyət nəzərdə tutan 203-cü maddəsinin sanksiyasına bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası daxil edildi, 19 iyun 1934-cü il tarixli qanun ilə isə həmin cinayətə görə cəza daha da gücləndirilərək azadlıqdan məhrum etmənin müddəti üç ilədək müəyyən edildi.

Cinsi münasibətlərə qəsd edən cinayətlər üzrə də dəyişiklik edildi, yetkinlik yaşına çatmamışlarla cinsi əlaqəyə girmə tərkibində yaş həddi dəyiş-

dirildi. Belə ki, 27 iyul 1936-cı il tarixli qanun ilə CM-in cinsi yetkinliyə dolmamış şəxslərlə cinsi əlaqədə olmaq üstündə məsuliyyət nəzərdə tutan 193-cü maddəsinin 1-ci hissəsi yeni redaksiyada verildi. Əvvəlki redaksiyada nəzərdə tutulan «aşkar surətdə on dörd yaşına çatmamış və ya bu yaşa çatmış olsa da, lakin cinsi yetkinliyə dolmamış şəxslərlə cinsi əlaqədə olmaq...» əvəzinə, yeni redaksiyada «on altı yaşına çatmamış və ya bu yaşa çatmış olsa da, lakin cinsi yetkinliyə dolmamış şəxslərlə cinsi əlaqədə olmaq» kimi müəyyən edildi. 14 iyul 1936-cı il tarixli qanunla nikah yaşına çatmamışlarla nişanlanmaya görə məsuliyyət gücləndirilərək ondan ötrü azadlıqdan məhrum etmənin müddəti bir ildən üç ilədək müddətə artırıldı. Qanunla həmçinin özünü öldürmə dərəcəsinə çatdırmanın yeni, daha ağır növü müəyyən olundu: maddi və ya sair cəhətdən asılı olan şəxslə amansız rəftar etmə və ya digər bu kimi yolla özünü öldürmə dərəcəsinə çatdırmanın həmin şəxsin özünü yandırması ilə nəticələnməsi daha ağır cinayət hesab olundu və buna görə on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutuldu (7, 23-24).

SSRİ-nin 1936-cı il Konstitusiyasının qəbulundan sonra müttəfiq respublikaların qanunvericilik sahəsində hüquqları xeyli məhdudlaşdırıldı. Belə ki, Konstitusiya ilə Məcəllələrin, o cümlədən, CM-nin qəbulu SSRİ-nin səlahiyyətinə aid edildi. Ona görə də müttəfiq respublikalar bir qayda olaraq cinayət məəcəllələrinin müvafiq maddələrini ümumittifaq qanunlarına uyğunlaşdırmaq, Məcəllələrdə müvafiq dəyişikliklər aparmaqla məşğul olurdular. Bununla belə, həmin illərdə CM-nin şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər fəslinin maddələrində nəzərə çarpan dəyişikliklər olmamışdır.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin «Qəsdən adam öldürməyə görə cinayət məsuliyyətinin gücləndirilməsi haqqında» 30 aprel 1954-cü il tarixli fərmanı ilə ağırlaşdırıcı hallarda törədilən qəsdən adam öldürmə əməllərinə görə ölüm cəzasının tətbiq edilməsinə icazə verildi. Lakin fərmanda ağırlaşdırıcı halların adları göstərilmədi. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 21 may 1954-cü il tarixli qərarında həmin halların aşağıdakı siyahısı müəyyən edildi: zərər çəkmiş şəxsin əmlakının ələ keçirilməsi məqsədi, xuliqanlıq niyyəti, zərər çəkmiş şəxsin qulluq fəaliyyətindən doğan intiqam məqsədi, amansızlıqla, zorlama ilə müşayiət olunan adam öldürmə əməlləri, təkrar və ya bir neçə şəxsin qəsdən öldürülməsi halları (10, 100). Göründüyü kimi qərarada sadalanan ağırlaşdırıcı halların siyahısı ilə Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM-nin 171-ci maddəsində (o cümlədən, RSFSR-in 1926-cı il CM-nin 136-cı maddəsində) göstərilən ağırlaşdırıcı halların siyahısı eyni olmamışdır. Bununla əlaqədar cinayət məəcəllələrinə hər hansı dəyişiklik edilməsə də, sadalanan hallarda adam öldürməyə görə ölüm cəzası təyin edilərkən əməl SSRİ Ali Soveti RH-nin qeyd olunan fərmanına istinad edilməklə, CM-in göstərilən müvafiq maddələri ilə tövsif olunmuşdur. Banditizm, adam öldürmə ilə müşayiət olunan quldur basqını əməllərinə görə ölüm cəzası təyin edilən hallarda da həmin fərmana istinad olunmuşdur (10, 100). Qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 21 may 1954-cü il tarixli qərarında sadalanan halla-

rın əksəriyyəti sonrakı cinayət qanunvericiliyinin qəbulu zamanı nəzərə alındı.

Həm 1922-ci il, həm də 1927-ci il CM-də tədqiq etdiyimiz cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalar şəxsiyyətin həyatı, səhhəti, azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər fəslində yerləşdirildiyindən, bu fəsillərdə əksini tapmış bütün cinayət növləri üzrə iki məcəllənin fərqli cəhətlərini müəyyən etməyə cəhd edək: 1) 1922-ci il il CM-si ilə müqayisədə 1927-ci il CM-də həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərin sistemində müəyyən dəyişikliklər edildi. Əgər 1922-ci il CM-nin «Həyat, sağlamlıq, azadlıq və ləyaqət əleyhinə olan cinayətlər» adlanan V fəslə qəsd obyektlərinə uyğun olaraq 5 hissəyə (adam öldürmə; bədən xəsarətləri və şəxsiyyətə zorakılıq göstərmə; təhlükədə qoyma; cinsi münasibətlər sahəsində cinayətlər; şəxsiyyət və onun ləyaqətinə qarşı digər cinayətlər) bölünmüşdüsə, 1927-ci il CM-də bu sistemdən imtina edildi və şəxsiyyətin həyatı, səhhəti, azadlığı və ləyaqətinə qarşı olan cinayətlər hər hansı təsnifat aparılmadan, Məcəllənin VI fəslində yerləşdirildi, yəni əvvəlki Məcəllədən fərqli olaraq yeni Məcəllədə şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər ayrı-ayrı qruplara bölünməmişdi; 2) 1927-ci il CM-də əvvəlki Məcəllədə olmayan yeni cinayət tərkibləri nəzərdə tutulmuşdu. Məsələn, başqalarından maddi və ya sair cəhətdən asılı olan şəxsi özünü öldürməyə və ya özünü öldürməyə sui-qəsd dərəcəsinə çatdırmaq (178-ci maddə), hər hansı şəxsi öldürməklə və ya yanğın törətməklə hədələmək (203-cü maddə), affekt vəziyyətində qəsdən yüngül xəsarət yetirmək və sairə; 3) 1922-ci il CM-də şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərin dairəsinə daxil edilən bəzi əməllər yeni Məcəllədə düzgün olaraq başqa müvafiq fəsillərdə yerləşdirildi. Məsələn, işçini bilə-bilə əmək qabiliyyətini itirə biləcək iş şəraitində qoymaq «Təsərrüfat cinayətləri» fəslinə, xuliqanlıq «İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan sair cinayətlər» fəslində nəzərdə tutuldu; 4) əvvəlki Məcəllənin bu fəslində müəyyən edilmiş bəzi cinayətlər yeni Məcəllədə nəzərdə tutulmamışdı. Məsələn, zəruri müdafiə həddini aşmaqla ağır xəsarət yetirmək, habelə hadisə yerində yaxalanmış cinayətkarın tutulması üçün zəruri tədbirləri aşmaqla ona bu cür xəsarət yetirmək və s.

Fikrimizcə, 1927-ci il Məcəlləsində bu növ əməllərə görə məsuliyyətin nəzərdə tutulmaması düzgün mövqe olmamışdır. Ona görə də 1960-cı il CM-də haqlı olaraq həmin cinayət tərkibi yenidən bərpa edildi, həm də zəruri müdafiə həddini aşmaqla az ağır xəsarətin yetirilməsinə görə də məsuliyyət müəyyən edildi (104-cü maddə); 5) 1922-ci il CM-də mövcud olmuş bir sıra cinayət tərkiblərinin yeni CM-də əlavə, zəruri əlamətləri müəyyən edilmişdi. Məsələn, affekt vəziyyətində qəsdən adam öldürmə tərkibi güclü ruhi həyəcanın «qəflətən baş verməsi» kimi zəruri əlaməti ilə tamamlanmışdı. Əvvəlki Məcəllədə müxtəlif maddələrdə nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmək və ehtiyatsızlıq üzündən adam öldürmək əməllərinə bu Məcəllədə bir maddədə məsuliyyət müəyyən olunmuşdu. Təqsirin müxtəlif formalarını nəzərdə tutan bu əməllərin belə birləşdirilməsi əlbəttə ki, düzgün mövqe deyildi. Ona görə Azərbaycan SSR-in 1960-cı il CM-də həmin cina-

yətlər yenidən müstəqil maddələrdə nəzərdə tutuldu. Hadisə yerində yaxalanmış cinayətkarın tutulması üçün zəruri tədbirləri aşmaqla onun öldürülməsinin zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürməyə bərabər tutulması barədə göstəriş də həmin cinayət tərkibindən çıxarıldı.

1927-ci il CM-də ehtiyatsızlıq üzündən adam öldürmənin növlərə ayrılması nəzərdə tutulmamışdı. Bir sıra cinayət tərkiblərinin (ehtiyatsızlıq üzündən xəsarət yetirmək, zöhrəvi xəstəliyi başqa şəxsə yoluxdurma, qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə və s.) əlamətləri dəqiqləşdirildi. 1927-ci il CM-də zorlamanın ağırlaşdırıcı hallarının dairəsi genişləndirdi. Əvvəlki CM-də bu cinayətin ağırlaşdırıcı halı kimi zərərçəkmişin özünü öldürməsi ilə nəticələnməsi nəzərdə tutulurdusa, bu Məcəllədə düzgün olaraq zərərçəkmişin ağır xəstəliyə tutulması və zorlamanın bir dəstə şəxs tərəfindən törədilməsi də ağırlaşdırıcı halların siyahısına daxil edildi; 6) əvvəlki məcəllədən fərqli olaraq 1927-ci il CM-də şifahi və yazılı təhqirə nisbətən hərəkətlə təhqir üstündə ağır cəza nəzərdə tutulmuşdu. Hərəkətlə təhqirə görə 202-ci maddənin 2-ci hissəsində ayrıca məsuliyyət müəyyən olunmuşdu. Buna təhqir etmək məqsədi ilə sille vurmaq, üzə tüpürmək, ədəbsiz işarələri ehtiva edən hərəkətləri etmək aid edilmişdir. Maddəyə eyni zamanda belə bir qeyd daxil edilmişdi: «Qarşılıqlı təhqir məsuliyyətə səbəb olmur»; 7) 1927-ci il CM-nin qəbul edildiyi ərəfədə və qüvvədə olduğu ilk illərdə cəzanın yüngülləşdirilməsi ilə bağlı ümumi meyl CM-in şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalarına da təsirsiz ötürülməmişdi. Belə ki, 1922-ci il CM-nin şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər fəslinin 21 maddəsində azadlıqdan məhrum etmə cəzasının aşağı həddi göstərilmişdisə, yəni «... az olmayaraq» şəklində müəyyən olunmuşdusa, 1927-ci il CM-də yalnız iki cinayətə (xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qan düşmənçiliyi zəminində qəsdən adam öldürmə və qadın azadlığı zəminində qadının xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda öldürülməsi) görə azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddi («beş ildən az olmayaraq») göstərilmişdi. Bundan əlavə, 1927-ci il CM-də şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər fəslində «ciddi surətdə təcrid etməklə azadlıqdan məhrum etmə» şəklində sanksiya nəzərdə tutan maddələrin sayı xeyli azalmış, azadlıqdan məhrum etməklə əlaqədar olmayan cəza növlərini (əsasən islah işləri və cərimə) nəzərdə tutan maddələrin sayı isə xeyli artmışdı.

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının 1956-cı ildə keçirilən XX qurultayından sonra yeni cinayət qanunvericiliyinin hazırlanması işinə başlandı, cinayət qanunvericiliyi sahəsində ittifaq və respublika orqanlarının səlahiyyətləri müəyyən edildi: SSR İttifaqına cinayət qanunvericiliyinin əsaslarını, dövləti və hərbi cinayətlər haqqında qanunları, müttəfiq respublikalara isə cinayət məcəllələrini qəbul etmək səlahiyyəti verildi. 1958-ci il dekabrın 25-də «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi əsasları» qəbul olundu. 1958-ci ilin Əsasları ilə cinayət hüququnda qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, humanizm və ədalətin genişləndirilməsi istiqamətində ciddi dəyişikliklər edildi. Bu qanun sovet cinayət hüququnda ilk dəfə olaraq analo-

giya institutunu ləğv etdi. Əsaslar bir tərəfdən böyük ictimai təhlükəli sayılmayan əməllərə görə cinayət məsuliyyətinin yüngülləşdirilməsini, digər tərəfdən, vətəndaşların həyat və sağlamlığı əleyhinə edilən cinayətlərə görə məsuliyyətin müəyyən dərəcədə gücləndirilməsini nəzərdə tuturdu. Cinayət hüququnun bir sıra digər institutları kimi iştirakçılığı tənzim edən normalar da xeyli təkmilləşdi. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti azaldıldı, ölüm cəzası yalnız xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlər və ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə əməlləri üçün müəyyən edildi. Lakin sonradan bu cəza növü bəzi digər cinayət növləri, o cümlədən, dövlət əmlakının və ya ictimai əmlakın xüsusilə külli miqdarda talanması üstündə də nəzərdə tutuldu.

Əsaslara uyğun olaraq 1959 – 1961-ci illərdə müttəfiq respublikaların yeni Cinayət Məcəllələri qəbul olundu. Azərbaycan Respublikasının 3–cü 1960-cı il CM-in (1960-cı il dekabrın 8-də qəbul olunmuş, 1961-ci il martın 1-də qüvvəyə minmişdir) 17-ci maddəsində iştirakçılığa ilk dəfə anlayış verildi: «İki və daha çox şəxsin cinayət etməkdə qəsdən birgə iştirakı iştirakçılıq hesab olunur». Bu məcəllədə iştirakçılığın ümumi anlayışının verilməsi əvvəlki CM-lə müqayisədə müsbət mənada xeyli dönüş sayılsa da, hüquqi cəhətdən həmin anlayış tam mükəmməl deyildi. Həmin anlayışa görə xüsusən ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkün olub olmaması məsələsi ətrafında ciddi elmi mübahisələr yarandı. CM-in ümumi hissəsində iştirakçılığın formaları barədə heç bir məlumat verilməyərək, yalnız 37-ci maddəsində cəza təyin edilərkən məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar sırasında cinayətin mütəşəkkil dəstə tərəfindən edilməsi göstərilmişdi.

1960-cı il CM-in Xüsusi hissəsi 11 fəsildən ibarət idi: I fəsil «Dövləti cinayətlər», II fəsil «Sosialist mülkiyyəti əleyhinə olan cinayətlər», III fəsil «Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər», IV fəsil «Vətəndaşların siyasi və əmək hüquqları əleyhinə olan cinayətlər», V fəsil «Vətəndaşların şəxsi mülkiyyəti əleyhinə olan cinayətlər», VI fəsil «Təsərrüfat cinayətləri», VII fəsil «Vəzifə cinayətləri», VIII fəsil «Ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər», IX fəsil «İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan cinayətlər», X fəsil «İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər», XI fəsil «Hərbi cinayətlər» adlanırdı.

Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərin sistemi 1960-cı il CM-in ilk redaksiyasında əvvəlki CM-lər ilə müqayisədə elə də ciddi dəyişikliyə məruz qalmamışdı. III fəslə daxil olan 94-cü maddədə qəsdən adam öldürmənin aşağıdakı ağırlaşdırıcı halları nəzərdə tutulmuşdu: 1) tamah məqsədilə adam öldürmə; 2) xuliqanlıq niyyətilə adam öldürmə; 3) zərər çəkmiş şəxsi öz qulluq və ya ictimai vəzifəsini yerinə yetirməsilə əlaqədar öldürmə; 4) iki və ya bir neçə şəxsi öldürmə; 5) müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə; 6) xüsusi amansızlıqla və ya bir çox şəxsin həyatı üçün təhlükəli olan üsulla adam öldürmə; 7) başqa cinayəti gizlətmə və ya onun edilməsini yüngülləşdirmə məqsədilə, habelə zorlamaqla əlaqədar adam öldürmə; 8) xüsusi təhlükəli residivist tərəfindən, yaxud əvvəllər qəsdən adam öldürmüş olan, yəni bu Məcəllənin 94 - 96-cı maddələrində nəzərdə tutulan

cinayəti etmiş olan şəxs tərəfindən öldürülmə. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1982-ci il 22 dekabr tarixli fərmanı ilə 8-ci bənd «xüsusi təhlükəli residivist tərəfindən, yaxud əvvəllər qəsdən adam öldürmüş olan şəxs tərəfindən adam öldürmə, bu Məcəllənin 96, 97 və 98-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş adam öldürmə istisna olmaqla» redaksiyasında müəyyən olundu (4).

CM-in 95-ci maddəsində 94-cü maddədə göstərilən ağırlaşdırıcı əlamətlər olmadan qəsdən adam öldürmə, 96-cı maddəsində ananın yeni doğduğu uşağı doğum vaxtı və ya bilavasitə doğumdan sonra qəsdən öldürməsi, 97-ci maddəsində zərər çəkən şəxs tərəfindən edilən zorakılıq və ya ağır təhqir nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə, 98-ci maddəsində zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə, 99-cu maddəsində ehtiyatsızlıq üzündən adam öldürmə, 100-cü maddəsində təqsirli şəxsdən maddi cəhətdən və ya sair cəhətdən asılı olmuş zərər çəkmiş şəxsi onunla amansız rəftar etmə və ya onun şəxsi ləyaqətini mütəmadi olaraq alçaltma yolu ilə özünü öldürmə dərəcəsinə və ya özünü öldürməyə sui-qəsd dərəcəsinə çatdırma, 101-ci maddəsində öldürməklə hədələmə üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdu. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 2 aprel tarixli qanunu ilə 1960-cı il CM-in həyat əleyhinə cinayətlərin sistemində evtanaziya əməli, yəni xəstənin xahişi ilə onun ölümünü hər hansı vasitə, yaxud hərəkətlə tezləşdirmə və ya həyatın davam etməsinə kömək edən süni tədbirləri dayandırma üstündə məsuliyyət müəyyən edildi (2).

1960-cı il CM-in «Qəsdən bədənə ağır xəsarət yetirmə» adlanan 102-ci maddəsinin birinci hissəsində həyat üçün təhlükəli olan və ya hər hansı bir orqanın, yaxud bu orqanın funksiyasının itirilməsinə, ruhi xəstəliyə və ya səhətin başqa cür pozulmasına, əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmamaqla uzun müddətə itirilməsi ilə əlaqədar olan və ya hamiləliyin pozulmasına səbəb olan, yaxud sifətin izi silinməz dərəcədə eybəcərləşdirilməsində ifadə olunan xəsarət yetirmə, ikinci hissəsində eyni hərəkətlərin zərər çəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olması və ya əzab və işgəncə xarakteri daşıyan üsulla edilməsi üstündə məsuliyyət müəyyən olunmuşdu. 103-cü maddədə güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən bədənə ağır xəsarət yetirmə, 104-cü maddədə zəruri müdafiə həddini aşmaqla bədənə ağır xəsarət yetirmə, 105-ci maddədə qəsdən bədənə az ağır xəsarət yetirmə, 106-cı maddədə qəsdən bədənə yüngül xəsarət yetirmə, 107-ci maddədə ehtiyatsızlıq nəticəsində bədənə ağır xəsarət yetirmə, 108-ci maddədə döymə və işgəncə vermə üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdu. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1962-ci il 7 avqust tarixli fərmanı ilə CM-in 103, 104-cü maddələrində, 1982-ci il 22 dekabr tarixli fərmanı ilə isə 107-ci maddəsində eyni əməllərin az ağır xəsarətlə nəticələnməsi üstündə məsuliyyət müəyyən edildi (3, 4).

III fəsil «Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər» adlandığından burada şəxsiyyətin azadlığı, ləyaqəti, cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər də təsbit olunmuşdu. Lakin bu fəslin yalnız 109-cu maddəsinin (zorlama) ikinci hissəsində bir dəstə şəxs (sonradan «bir qrup şəxs» adlandırıl-

mışdır) tərəfindən törədilən zorlama əməli tövsifedici əlamət kimi nəzərdə tutulmuşdu. Respublikamızda müstəqilliyin bərpasından sonra da, yəni 2000-ci il 1 sentyabrınadək qüvvədə olan 1960-cı il CM-də dövrün tələblərinə uyğun olaraq hazırda qüvvədə olan CM-də həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərin sistemində daxil olan bir sıra cinayətlər öz əksini tapdı. Məsələn, 1999-cu il 2 aprel tarixli qanun ilə 1960-cı il CM-də qanunsuz süni mayalanma və embrionu implantasiya etmə (maddə 115-1), qanunsuz tibbi sterilizasiya (maddə 115-2), tibbi göstərişlər olmadan transplantasiya məqsədi ilə insan toxumalarının və orqanlarının götürülməsi (maddə 115-3), insanın orqan və toxumalarının alqı-satqısında iştirak etmə (maddə 115-4), qanunsuz biotibbi tədqiqatların aparılması (maddə 115-5), qanunsuz yeni diaqnostika və müalicə üsullarının, dərman vasitələrinin tətbiqi (maddə 115-6) əməllərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutuldu (2).

Göründüyü kimi 1960-cı il CM-in ümumi hissəsində iştirakçılığın formaları müəyyən edilməməklə yanaşı, Xüsusi hissəsində şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərdə yalnız zorlama əməlinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan 109-cu maddənin 3-cü hissəsində bir qrup şəxs tərəfindən törədilən zorlama əməli məsuliyyəti ağırlaşdıran hal qismində təsbit olunmuşdur. Halbuki xüsusi hissənin digər fəsilələrində az sayda olsa da, iştirakçılığın formalarından məsuliyyətin diferensiasiyası vasitəsi qismində istifadə olunmuşdur. Məsələn, «qabaqcadan əlbir olan bir dəstə şəxs» (83 maddə. 2 hiss.; 84 maddə. 2 hiss.; 85 maddə. 2 hiss.; 86 maddə. 2 hiss. və s.); «bandalar təşkil etmə» (maddə 70); «cinayətkar dəstələr təşkil etmə» (70-1); «silahlı birləşmələr və ya qruplar yaratma» (maddə 70-2); «...təşkil olunmuş bir dəstə şəxs» (maddə 71) və sairə. Beləliklə, 1927-ci il CM-də olduğu kimi 1960-cı il CM-də də həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərdə iştirakçılığa görə məsuliyyətin diferensiasiyası aparılmamış, bu növ cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan maddələrin heç birində eyni əməllərin iştirakçılıq qaydasında törədilməsi nə məsuliyyəti ağırlaşdıran hal, nə də dispozitiv əlamət kimi müəyyən olunmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 1999, 280 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999-cu il, № 5, maddə 286.
3. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı, 1962-ci il, № 22, maddə 115.
4. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı, 1982-ci il, № 24, maddə 292.
5. Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsi (Təfsir). Bakı: Azərənəşr, 1948, 538 s.
6. Qasimov A.E. Dəstə tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli əməllərlə cinayət-hüquqi mübarizə. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2002, 160 s.
7. Məmmədov İ.P. Şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərlə mübarizəyə dair Azərbaycan SSR cinayət qanunvericiliyinin inkişafı öçerki. «SSRİ-də şəxsiyyətin hüquqi müdafiəsi (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi)». Bakı: ADU, 1985, 95 s.
8. Кузнецова Н.Ф. Вопросы истории советского уголовного законодательства (Общая часть). Вест. Моск. Ун-та. Сер. 11, Право. 1991. № 4. с. 24-32.
9. Курс уголовного права. Общая часть: Учебник для вузов. Том 1: Учение о преступлении. Под ред. д.ю.н., проф. Н.Ф.Кузнецовой и к.ю.н., доц. И.М.Тяжковой. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002, 624 с.

10. Курс уголовного права. Особенная часть: Учебник для вузов. Том 3. Под ред. д.ю.н., проф. Г.Н.Борзенкова и к.ю.н., проф. В.С.Комиссарова. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002, 470 с.
11. Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть. Т.1. М.: Госюриздат, 1955, 800 с.
12. Уголовное право. История юридической науки. Отв. ред. В.Н.Кудрявцев. М.: Наука, 1978, 310 с.

**ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ,
СОВЕРШЕННЫЕ ПРОТИВ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ В СОУЧАСТИИ
В УГОЛОВНЫХ КОДЕКСАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
1927 И 1960 ГОДОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ**

Н.К.АЛИЕВ

РЕЗЮМЕ

Изучение истории развития уголовного законодательства имеет значение как для исследования путей формирования законодательных норм в борьбе с отдельными видами преступлений, так и для определения тенденций в развитии и совершенствовании действующего уголовного закона. В статье рассматриваются вопросы регулирования ответственности за преступления, совершенные против жизни и здоровья в соучастии в Уголовных Кодексах Азербайджанской Республики, принятых в 1927 и 1960 годах. В статье указывается, что в обоих Кодексах (1927 и 1960 года) не предусматривалась дифференциация ответственности за соучастие в преступлениях против жизни и здоровья, в соответствующих статьях соучастие не оценивалось как отягчающее обстоятельство или диспозитивное свойство.

Ключевые слова: уголовное законодательство, уголовно-правовые отношения, человеческая жизнь, здоровье, метод исторического исследования, соучастие, дифференциация ответственности.

**QUESTIONS OF REGULATION OF THE RESPONSIBILITY FOR CRIMES
COMMITTED BY ACCOMPLICE AGAINST LIFE AND HEALTH IN CRIMINAL
CODES OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC
IN 1927 AND 1960: THE COMPARATIVE ANALYSIS**

N.K.ALIYEV

SUMMARY

The article deals with the questions of regulating responsibility for accomplice crimes committed against life and health in the criminal codes of 1927 and 1960 adopted in Azerbaijan during the Soviet power.

Key words: the criminal legislation, criminal legal relations, human life, health, a method of historical research, accomplice, differantation of the responsibility.